

OLIWIER NOWAK

ORCID: 0009-0005-1007-7743

Uniwersytet Warszawski

o.nowak@student.uw.edu.pl

Budowa systemu ograniczonego pluralizmu politycznego w ramach fundamentów ustrojowych narodowej Hiszpanii w okresie wojny domowej

Słowa kluczowe: frankizm, autorytaryzm, nacjonalizm, pluralizm, Hiszpańska Falanga.

CONSTRUCTING A SYSTEM OF LIMITED POLITICAL PLURALISM WITHIN THE GOVERNMENTAL FOUNDATION OF NATIONALIST SPAIN DURING THE CIVIL WAR

Abstract

In this article the author aims to present the process of building a limited political pluralism system within the basic political institutions of Francoist Spain during the civil war of 1936–1939. Primarily, the author outlines the political structure of the national camp during the first months of the civil war. Subsequently, the basic normative acts constituting the foundations of the political system of the Spanish national institutions were presented, together with the description of the established institutions' factual operation. These were the central administration bodies, i.e. State Technical Council (*Junta Técnica del Estado*) from October 1, 1936 to January 30, 1938, and then the government of Spain. The latter organ, apart from the basic function of the administrative apparatus, was a center for bringing together the representatives of the licensed political movements of the national camp and for the clashing of their programs. In addition, the process of political unification in the form of the Traditionalist Spanish Falanx and that of the Councils of the National Syndicalist Offensive (*Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista; FET y de las JONS*), an organization resembling a monoparty, founded on the program and tradition of the pre-war Spanish Falanx, which was enriched and redefined by other political circles participating in the movement, is presented. Ultimately, the paper presents the ideological sources of the Spanish limited political pluralism model, pointing to the tradition of Carlism thought, Falangism and the *Acción Española* movement. The conclusion resulting from the analysis is that the model adopted in Spain during the Civil War, which ensures, always limited, but still significant political pluralism within the ruling camp, resembles authoritarian rather than totalitarian solutions.

Keywords: Francoism, authoritarianism, nationalism, pluralism, Spanish Falanx.

Wstęp

W okresie hiszpańskiej wojny domowej lat 1936–1939 wewnątrz tak zwanego obozu narodowego, w którym bezdyskusyjnie dominującą pozycję osiągnął gen. Francisco Franco Bahamonde (1892–1975), podjęto decyzje tworzące fundament przyszłego ładu polityczno-ustrojowego Hiszpanii frankistowskiej. Jednym z jego elementów był specyficzny model tak zwanego ograniczonego pluralizmu politycznego¹, sprowadzający się do zapewniania określonemu spektrum, zawsze koncesjonowanych ruchów i środowisk, wpływu na politykę państwa i swobody działalności politycznej. Wybór takiego rozwiązania bywa przedstawiany jako argument przemawiający za autorytarnym charakterem ustroju frankistowskiego, choć pogląd taki nie jest w literaturze przedmiotu przeważający². W ocenie autora warto przedstawić proces budowy podwalin systemu frankistowskiego we wskazanym zakresie, w trakcie wojny domowej, celem opisania rzeczywistych uwarunkowań podjętych decyzji ustrojowych, ich formalnego i normatywnego wymiaru, a także ideowej genezy. Ostatecznie celem artykułu jest przedstawienie stanowiska o źródle tak zwanego ograniczonego pluralizmu politycznego u zrębów ustrojowych Hiszpanii frankistowskiej w (1.) politycznej tradycji myśli hiszpańskiej prawicy, (2.) konieczności zapewnienia spójności zróżnicowanego obozu narodowego, (3.) ówczesnych uwarunkowaniach międzynarodowych i rozwiązaniach państw autorytarnych i totalitarnych, a ostatecznie (4.) osobistych decyzjach gen. Franco. W ocenie autora przyjęty model bliższy jest w tym zakresie wzorcom autorytarnym niż totalitarnym.

¹ Pojęcie zaproponowane przez J.J. Linza w latach sześćdziesiątych XX w., por. J.J. Linz, *An Authoritarian Regime: Spain*, [w:] *Cleavages, Ideologies and Party Systems: Contributions to Comparative Political Sociology*, red. E. Allardt, Y. Littunen, Helsinki 1964.

² Wśród badaczy przedmiotu trwa nieustający spór na temat charakteru ustroju frankistowskiego. Wskazuje się zarówno na elementy bliższe rozwiązaniom totalitarnym (między innymi terror polityczny, personifikacja władzy w caudilla, budowa ustroju gospodarczego opartego na tak zwanych syndykatach pionowych, ekskluzywny nacjonalizm), jak i autorytarnym (między innymi ograniczony pluralizm polityczny, pragmatyzm, pozycja Kościoła katolickiego, czerpanie z tradycyjnych wzorców hiszpańskich, swoisty legalizm). Przegląd starszej literatury przedmiotu zapewnia M.A. Esteban Navarro, *La categorización política del Franquismo un análisis de las principales aportaciones historiográficas*, „Brocar: Cuadernos de investigación histórica” 1987, nr 13, s. 11–26. Warto zaznaczyć, że i sam system polityczny, i jego doktryna były o tyle plastyczne, że podlegały z czasem przeobrażeniom, wynikającym zarówno z uwarunkowań wewnętrznych, jak i zmiennej sytuacji międzynarodowej. Wyróżnia się najczęściej bliższy totalitarnym wzorcom, autarkiczny pierwszy frankizm (*primer franquismo*), datowany zazwyczaj na lata 1939–1959, oraz odchodzący od pierwotnych wzorców drugi frankizm, po roku 1959 (*segundo franquismo*). Wewnątrz pierwszego frankizmu można także za cezury przyjąć takie wydarzenia jak przyjęcie ustaw konstytucyjnych w postaci Ley Constitutiva de las Cortes (1942) i Ley del Referéndum Nacional (1945). Dokładniejsze omówienie poglądów nastąpi w dalszej części artykułu.

Sytuacja polityczna obozu narodowego w pierwszych miesiącach wojny

W przededniu wojny domowej spór polityczny w II Republice Hiszpańskiej wskazywał na głęboką niestabilność ustroju. W konsekwencji środowiska zarówno skrajnie lewicowe, jak i prawicowe podejmowały działania nakierowane na organizację ruchów dążących do osiągnięcia władzy metodami pozalegalnymi³. Do najważniejszych prawicowych ośrodków spiskowych zaliczyć należy (1.) oficerów skupionych wokół antyrepublikańskiego, działającego w tajemnicy od 1933 roku, Hiszpańskiego Związku Wojskowych (Unión Militar Española), (2.) oficerów sztabu związanych z gen. Manuelem Goded Llopis (1882–1936), (3.) odzyskujący żywotność ruch karlistowski⁴, (4.) zdeorganizowane w wyniku aresztowań środowisko Falangi Hiszpańskiej⁵. Ponadto wskazać można wiele mniejszych organizacji o lokalnym znaczeniu⁶. Próbę koordynacji środowisk podjął gen. Emilio Mola y Vidal (1887–1937). Planowany przewrót miał w założeniu polegać na zamachu stanu, zajęciu przez wojskowych Madrytu oraz najważniejszych miast, a następnie prze-

³ Pęknięcie polityczne Hiszpanii widoczne było już w wieku XIX, dając początek pojęciu dwóch Hiszpanii (*las dos Españas*). Obszernie na ten temat S. Juliá Díaz, *Historias de las dos Españas*, Madrid 2004; na temat destrukcyjnego charakteru konfliktu politycznego w Hiszpanii zwięźle też W. Opiola, *Hiszpańska wojna domowa w polskich dyskursach politycznych. Analiza publicystyki 1936–2015*, Opole 2016, s. 23; także P. Moa Rodríguez, *Los orígenes de la guerra civil española*, Madrid 1999; S.G. Payne, *Pierwsza hiszpańska demokracja, Druga Republika (1931–1936)*, Warszawa 2009. Po stronie lewicowej istotne znaczenia miał bardzo liczny w Hiszpanii ruch anarchistyczny skupiony w ramach przede wszystkim Confederación Nacional del Trabajo (CNT) oraz Federación Anarquista Ibérica (FAI).

⁴ Karlizm był ruchem politycznym tradycjonalistów hiszpańskich wywodzącym się z konfliktu dynastycznego. O doktrynie karlizmu obszernie J. Bartyzel, *Nic bez Boga, nic wbrew Tradycji. Kosmowizja polityczna tradycjonalizmu karlistowskiego w Hiszpanii*, Łódź 2015; J. Bartyzel, *Karlizm*, [hasło w:] J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski, *Encyklopedia polityczna*, t. 1, Radom 2007, s. 151; R. Gamba, *La monarquía social y representativa en el pensamiento tradicional*, Madrid 1953; o jego politycznej historii J. Bartyzel, „Umierać, ale powoli!”. *O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Kraków 2006, s. 286–315. W zakresie dotyczącym jedynie roku 1936 także W.H. Carroll, *Ostatnia krucjata. Hiszpania 1936*, Wrocław 2007. Ponadto A. Wielomski, *Hiszpania Franco. Źródła i istota doktryny politycznej*, Biała Podlaska 2006, s. 23–59.

⁵ Falanga Hiszpańska Rad Ofensywy Narodowo-Syndykalistycznej (Falange Española y del las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista, FE y de las JONS). Partia narodowo-radykalna, niekiedy klasyfikowana jako faszystowska bądź faszyzująca, czasem jako reakcyjna lub konserwatywna. Wywodząca się z organizacji założonych na początku lat trzydziestych przez Ramira Ledesmo Ramosa i Onésimo Redondo Ortegę (JONS) oraz José Antonia Primo de Riverę y Sáenz de Heredię (FE). Na temat Falangi oraz jej założycieli obszernie S.G. Payne, *Fascism in Spain 1923–1977*, Madison 1999; także S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, Madison 1987, s. 52–66; A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 145–177; P. Moa Rodríguez, *Mity wojny domowej: Hiszpania 1936–1939*, Warszawa 2007, s. 135–150.

⁶ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 88.

kazaniu władzy gen. José Sanjurjo Sacanellowi (1872–1936)⁷. Później planowano powołać tymczasową dyktaturę wojskową o charakterze sanacyjnym, nawiązującą do hiszpańskich tradycji *pronunciamientos*⁸ oraz dyktatury gen. Miguela Primo de Rivery y Orbaneja (1870–1930). Konspiracja nie zakładała znaczącej zmiany formy ustrojowej państwa ani istotnych korekt dotychczasowych reform republikańskich. Do lipca 1936 roku gen. Moli udało się porozumieć z częścią czołowych wojskowych⁹ oraz polityków opozycyjnych CEDA¹⁰ i Renovación Española¹¹. Niepewna, aż do ostatnich dni, pozostawała postawa karlistów oraz Falangi¹².

W chwili wybuchu rebelii, 18 lipca 1936 roku, główną rolę w obozie przeciwników rządu madryckiego, zgodnie z założeniami, grało wojsko. Niemniej jednak wypadki potoczyły się zgoła odmiennie, niż zakładano. Po pierwsze, wobec fiaska rewolty w najważniejszych miastach Hiszpanii stało się jasne, że błyskawiczny pucz nie odniesie sukcesu, a stronę buntowników czeka okres przynajmniej kilkumiesięcznych walk. Drugą istotną okolicznością była śmierć w katastrofie lotniczej gen. Sanjurjo, 20 lipca 1936 roku¹³. W takiej sytuacji konspiratorzy, pozbawieni przywódcy, musieli podjąć decyzję o powołaniu jakiejś formy naczelnego organu władzy dla kontrolowanej strefy. Kompromisowym wyjściem okazało się powołanie ciała kolektywnego — Rady Obrony Narodowej (Junta de Defensa Nacional), zwaną powszechnie od miejsca swojej siedziby Juntą z Burgos. Aktem autokonstytuującym Radę był dekret nr 1 z 25 lipca 1936 roku. Dokument składał się z jednego artykułu, którego treść brzmiała:

Konstytuuje się Rada Obrony Narodowej, skupiająca wszystkie Władze Państwa i legalnie reprezentująca Kraj przed Mocarstwami obcymi. W skład rady wchodzi: [...]. Dekrety wydane

⁷ Dowódca nieudanego puczu z 1932 r. (*sanjuriada*), przebywający później na emigracji w Lizbonie. Miał związki z karlistami. *Ibidem*, s. 89.

⁸ *Pronunciamientos* tradycyjnie stanowiły działania wojska wywierające wpływ na władze cywilne, w celu dokonania zmiany linii politycznej rządzących lub dążące do zmiany rządu, jednocześnie bez woli wprowadzenia stałej dyktatury wojskowej. Za ciekawy czas przejściowy między *pronunciamientos* XIX wieku a stabilną dyktaturą wojskową uznać można okres rządów Miguela Primo de Rivery; por. L. Mularska-Andziak, *Dyktatura generala Primo de Rivery a hiszpańskie tradycje imperialne 1923–1930*, Warszawa 1999, s. 7; także S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 13–18; S.G. Payne, *A History of Spain and Portugal*, Madison 1973, t. 2, s. 444–448, n.

⁹ Mniejszą, por. S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 99. Do chwili wybuchu wojny trudna do określenia pozostawała także lojalność gen. Francisco Franco, por. *ibidem* s. 92–93.

¹⁰ Confederación Española de Derechas Autónomas — Hiszpańska Konfederacja Autonomicznych Organizacji Prawicy, partia konserwatywna, legalistyczna. Tworzyła istotną siłę polityczną w okresie II Republiki, por. P. Moa Rodríguez, *Mity wojny domowej*, s. 175–177; J.L. Orel-la Marinez, *La formación del Estado nacional durante la Guerra Civil española*, Madrid 2001, s. 29–30; S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 41–45.

¹¹ Partia konserwatywno-monarchistyczna, narodowo-katolicka, autorytarna, radykalniejsza programowo od CEDA, wyrastająca z intelektualnego środowiska „Acción Española”, por. S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 46–51.

¹² *Ibidem*, s. 93–96. Ostatecznie przywództwo obu ruchów zgodziło się wesprzeć plan gen. Moli.

¹³ P. Moa Rodríguez, *Mity wojny domowej*, s. 224.

przez Radę, będą ogłaszane po uprzedniej zgodzie Rady i podpisaniu przez Przewodniczącego i publikowane w tym oficjalnym biuletynie [...]”¹⁴.

W skład Rady weszło pierwotnie siedmiu oficerów, a jej przewodniczącym został najstarszy stopniem gen. Miguel Cabanellas Ferrer (1872–1938)¹⁵.

Wobec przedłużania się walk 1 października 1936 roku oficjalnie ogłoszono dekret nr 138 Rady Obrony Narodowej, zgodnie z którym pełnia władzy w państwie została przekazana gen. Francisco Franco. Treść dekretu przyznawała mu funkcję „Szefa Rządu Państwa Hiszpańskiego [*Jefe del Gobierno del Estado Español*], który skupia wszystkie władze nowego państwa”¹⁶ wraz z naczelnym dowództwem nad siłami zbrojnymi. Mimo takiej redakcji aktu sam Franco od chwili objęcia władzy używał konsekwentnie tytułu Szefa Państwa (*Jefe del Estado*)¹⁷, sugerującego w zasadzie nieograniczone kompetencje. Od tego momentu rozpoczyna się w Hiszpanii narodowej budowa systemu politycznego *caudillaje*, którego jądrem była dominująca pozycja gen. Francisco Franco.

W chwili objęcia władzy przez Franco obóz zwany coraz częściej „narodowym” (*bando nacional, los nacionales* itp.) złożony był z wielu sił politycznych o rozbieżnych poglądach na temat przyszłości kraju. Do najistotniejszych ośrodków mających zwarte wizje ideowe oraz zaplecze organizacyjne należy zaliczyć:

1. ruch karlistowski, na którego czele stali Tomás Domínguez Árévalo hrabia de Rodezno (1883–1952) oraz Manuel José Fal Conde (1894–1975). Karliści dysponowali istotną siłą militarną w postaci Requetés oraz zwartą i koherentną filozofią

¹⁴ Decreto núm. 1 Rady Obrony Narodowej z dnia 25 lipca 1936, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1936/001/J00001-00001.pdf> (dostęp: 20.09.2020), przeł. — O.N.

¹⁵ Skład rady nie wskazywał jasno kierunku politycznej linii nowej władzy, w szczególności oddanie przewodnictwa gen. Cabanallesowi, związanemu z centrową Partido Radical prawdopodobnie miało na celu sygnalizować umiarkowany i republikański charakter przewrotu. Rada składała się ponadto z pięciu innych oficerów oraz została stopniowo powiększona przez kooptację (w tym 3 sierpnia 1936 r. o gen. Franco), osiągając ostatecznie skład dwunastoosobowy. Por. S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 108–109; P. Skibiński, *Państwo generała Franco: ustroj Hiszpanii w latach 1936–1967*, Kraków 2002, s. 25–26; J.L. Orella Martinez, *La formación del Estado nacional durante la Guerra Civil española*, s. 38.

¹⁶ Decreto núm. 138 Rady Obrony Narodowej z dnia 29 września 1936, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1936/032/J00125-00126.pdf> (dostęp: 20.09.2020), przeł. — O.N. Prawdopodobnymi inspiratorami rozwiązania było środowisko zwolenników restauracji monarchii alfonsjańskiej (A. Kindelán, J. Yagüe, J.Y. Messía). Podczas redakcji dekret kilkakrotnie zmieniał swoją treść. Pierwotnie zakładano przekazanie władzy Franco jedynie na czas wojny (*mientras dure la guerra*), co jednak nie znalazło się w ostatecznej wersji aktu. Wśród historyków trwają spory co do rzeczywistego przebiegu wydarzeń skutkujących przekazaniem władzy Franco. Wydaje się, że zmiany treści dekretu sugerują podążanie przez władze narodowe za portugalskim modelem ustrojowym, w którym istniało rozróżnienie między szefem rządu i głową państwa, por. S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 116; P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 26–29.

¹⁷ Tytuł ten wystąpił w jednej z wcześniejszych wersji dekretu.

polityczną. Ponadto mogli liczyć na wsparcie rozbudowanych struktur lokalnych, zwłaszcza w Nawarze i Andaluzji¹⁸;

2. Falangę Hiszpańską Rad Ofensywy Narodowo-Syndykalistycznej, w przededniu wojny domowej będącą siłą marginalną, ale w warunkach wojennej antagonizacji zyskującą rzeszę nowych sympatyków. To ta formacja cieszyła się największą popularnością wśród ochotników, szybko osiągając niemal masowy charakter¹⁹.

Ponadto w obozie narodowym znaleźć można wiele mniej znaczących środowisk politycznych, między innymi konserwatystów ze szkoły politycznej Antonia Maury Montanera (*maurismo*), monarchistów alfonsjańskich, członków CEDA, Renovación Española czy katalońskiej Lligi²⁰. Zasadniczym spoiwem ruchów był sprzeciw wobec polityki władz madryckich, jednak poza tym polityczne wizje nowej Hiszpanii różniły się diametralnie²¹.

Dla tradycjonalistów sprawami podstawowymi były restauracja karlistowskiej linii Burbonów, budowa państwa w pełni katolickiego, o władzach ograniczonych tradycyjnymi uprawnieniami ciał społecznych i regionów, pozbawionego dążeń centralistycznych, solidarystycznego i przyznającego społeczeństwu elementy suwerenności (*sociedalismo*)²², korporacyjnego, ale nie etatystycznego, będącego odbiciem stanowej monarchii średniowiecznych królestw iberyjskich²³. Trudniejsza do scharakteryzowania pozostaje doktryna Falangi Hiszpańskiej. Po pierwsze, ruch był młody, jego twórcy bywali niekonsekwentni, a także znacząco różnili się między sobą²⁴, po drugie, program polityczny zawierał formuły enigmatyczne i symboliczne²⁵. Ostatecznie zaś, wraz ze śmiercią założycieli FE de

¹⁸ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 51–52, 95–96; J. Bartyzel, „Umierać, ale powoli!”, s. 294–297, a także poprzednie.

¹⁹ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 52–66, 91–94.

²⁰ P. Skibiński, *Państwo generala Franco*, s. 34.

²¹ C. Taracha, P. de la Fuente de Pablo, *Franquismo y Falange: ¿un régimen político de partido único?*, [w:] *Hispania Franco: system polityczny, nurty ideowe i konteksty frankizmu*, red. J. Bartyzel, R. Bäcker, J. Rak, Radzymin-Warszawa 2020, s. 85. Dogłębnie też R. Muñoz Bolaños, *La gran coalición contra el Frente Popular*, [w:] *La Historia, lost in translation? Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, red. D. González et al., Albacete 2017, <https://dialnet.unirioja.es/descarga/libro/711899.pdf> (dostęp: 20.09.2020).

²² Formułę zaproponował jeden z najwybitniejszych myślicieli karlizmu Juan Vázquez de Mella y Fanjul (1861–1928), oczywiście należy rozumieć pojęcie odmiennie od nowożytnej i abstrakcyjnej, a odległej karlistom idei suwerenności ludu.

²³ Jak napisał jeden z teoretyków karlizmu: „Nowe Państwo jest niczym innym jak państwem hiszpańskim Królów Katolickich”, por. V. Pradera Larumbe, *El Estado Nuevo*, Burgos 1937, s. 398.

²⁴ Na przykład Onésimo bliższe były idee agraryzmu oraz reakcyjnego katolicyzmu, podczas gdy Ledesma dryfował wyraźnie w stronę modernizmu, faszyzmu i nazizmu, silnego syndykalizmu, rewolucji społecznej. W myśli Primo de Riveri znacząco odczuwalny jest pierwiastek katolicki i mistyczny. Na ten temat więcej S.G. Payne, *Fascism in Spain 1923–1977*.

²⁵ W szczególności manifesty ideowe grupy, jak: J.A. Primo de Rivera et al., *Falange Española, Puntos iniciales*, F.E. nr 1, Madrid 7 grudnia 1933, Jefatura del Movimiento (F.E. de las J.O.N.S.); *El programa de Falange Española de las J.O.N.S.*, „ABC” nr 9834, 30 listopada 1934, s. 32–34, <https://www.abc.es/archivo/periodicos/abc-madrid-19341130.html> (dostęp: 20.09.2020);

las JONS w pierwszych miesiącach wojny oraz masowym wojennym zaciągami, wewnątrz partii doszło do podziału ideowego między przedwojennymi działaczami (*camisas viejas*) a nowymi członkami (*camisas nuevas*)²⁶. Nakreślić można jednak centralne założenia ruchu jako etatyzm, wzmocnienie siły państwa i jego kompetencji w życiu społecznym, aktywizm polityczny, mocny sprzeciw wobec podziału społeczeństwa (a więc wrogość wobec separatyzmów regionalnych, partyjnego modelu parlamentarnej demokracji oraz podziałów ekonomicznych i walki klas będących wynikiem gospodarczego modelu kapitalistycznego), dążenia kolektywistyczne, mistycyzm, idea wodzowska (choć niewykluczająca republikańskiej formy rządów), raczej przychylny stosunek do wiary i Kościoła²⁷.

Budowa administracji centralnej

Konflikty między stronnictwami były istotne i niejednolitość obozu narodowego stawała się problemem w kwestii jego stabilności. Pierwszym krokiem do wzmocnienia ustrojowej pozycji gen. Franco było powołanie nowego, scentralizowanego systemu administracji państwowej. Być może inspiracją były analogiczne działania podjęte swego czasu przez Miguela Primo de Riverę²⁸ lub też decydowała chęć umocnienia zdobytej władzy w swoich rękach, jak najdalej od hierarchii związanej z Radą Obrony Narodowej.

Rolę załączków nowego rządu przekazano utworzonej 2 października 1936 roku Radzie Technicznej Państwa (*Junta Técnica del Estado*). W myśl treści preambuły ustawy tworzącej Radę:

Ustrój nowego państwa hiszpańskiego, zgodnie z zasadami narodowymi, wymaga powołania takich ciał administracyjnych, które bez zbędnego przerosu biurokracji, odpowiedzą wymogom autorytetu, jedności, sprawności i prostoty, tak niezbędnym dla prowadzenia różnorodnych działań państwa²⁹.

Ustawa powoływała następnie siedem komisji o charakterze przypominającym ministerstwa oraz określała zwięźle ich kompetencje³⁰. Ta prosta struktura

czy R. Ledesma Ramos *et al.*, *Nuestro manifiesto político*, „La Conquista del Estado” 1931, nr 1, <http://www.filosofia.org/hem/193/lce/lce011b.htm> (dostęp: 20.09.2020).

²⁶ Podział miał też charakter ideologiczny. Stara gwardia Falangi była o wiele radykalniejsza socjalnie i rewolucyjna, natomiast nowi rekruci zasadniczo przejawiali raczej konserwatywne i katolickie przekonania. Niemniej jednak wśród nowych członków pojawiały się też postacie o *stricte* faszystowskich zapatrywaniach (między innymi J. Beneyeto Pérez i J.M. Costa Serrano), por. A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 211–214.

²⁷ S.G. Payne, *Fascism in Spain 1923–1977*.

²⁸ P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 33.

²⁹ Ustawa z dnia 2 października 1936 r., *Boletín Oficial del Estado*, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1936/001/A00001-00002.pdf> (dostęp: 20.09.2020), przeł. — O.N.

³⁰ Były to kolejno komisje: finansów, sprawiedliwości, przemysłu, handlu i zaopatrzenia; rolnictwa i pracy rolnej; pracy; kultury i oświaty; dzieł publicznych i infrastruktury. Na czele Rady

przewidziana była zapewne jedynie do czasu przewidywanego wkrótce zwycięstwa — tymczasem przetrwała aż szesnaście miesięcy i dopiero w styczniu 1938 roku została zastąpiona bardziej rozwiniętą formą³¹.

Struktura Rady Technicznej przypominała do złudzenia rozwiązanie Dyrektoriatu Wojskowego Miguela Primo de Rivery, personalna kompozycja zaś zapowiadała kierunek, jaki w swojej polityce realizować będzie gen. Franco w ciągu kolejnych dekad. W skład Rady powołano bowiem osoby z różnych środowisk politycznych (monarchistów alfonsjańskich i karlistowskich, osoby związane z dyktaturą de Rivery czy z „Acción Española”), zapewniając do pewnego stopnia równowagę stronnictw wewnątrz obozu narodowego. Jednocześnie urzędnikami zostały głównie osoby cywilne (najczęściej prawnicy), niewyróżniające się szczególnie charyzmą ani ambicjami, za to będące specjalistami w obszarze powierzonych im zadań³². Jediną osobą o silniejszej pozycji był uprzedni członek Rady Obrony Narodowej i zaufany współpracownik Franco gen. Fidel Dávila Arondo (1878–1962). Drugie najważniejsze organizacyjnie stanowisko, to jest Sekretariat Generalny Szefa Państwa, zostało powierzone w ręce Nicolása Franco Bahamonde (1891–1977), brata Caudilla i jego najbliższego politycznego doradcy. Po przeprowadzeniu reformy administracji centralnej podjęto próbę zjednoczenia organizacji politycznych składających się na obóz narodowy.

Unifikacja polityczna obozu narodowego

W pierwszych miesiącach wojny śmierć ponieśli wszyscy trzej najważniejsi przywódcy Falangi Hiszpańskiej. Mimo to gwałtownie rosnące szeregi ruchu stawały się istotną siłą, nad którą zwierzchnictwo objął Manuel Hedilla Larrey (1902–1970)³³. Podziały wśród falangistów eskalowały, jednak do starć siłowych wewnątrz obozu³⁴. Z drugiej strony postawa karlistów wskazywała na dążenie

stał przewodniczący, odpowiedzialny za współpracę komisji oraz przedstawianie jej opinii Szefowi Państwa. Dekretem ponadto utworzono urzędy: (1.) Generalnego Gubernatora pełniącego funkcje kontrolno-porządkowe kontrolowanych prowincji (rodzaj ministra porządku publicznego), (2.) Sekretariat Spraw Zagranicznych oraz (3.) Sekretariat Generalny Szefa Państwa, będący ciałem administracyjno-organizacyjnym zapewniającym obsługę Szefowi Państwa oraz jego łączność z innymi organami. Ostatni artykuł zawierał delegację uprawnień do wydania regulacji zapewniających funkcjonowanie powołanych ciał, odpowiednio Przewodniczącemu Rady Technicznej, Gubernatorowi Generalnemu oraz Sekretarzowi Sekretariatu Generalnego Szefa Państwa. Rola powołanych organów pozostawała w pełnej zależności od Szefa Państwa i miała służyć jako narzędzie realizacji jego politycznej woli, nie zaś jako autonomiczne ciała wpływające na jej kierunek por. *ibidem*.

³¹ M. Pino Abad, *Los inicios de la Administración central franquista*, [w:] *La Historia, lost in translation?*, s. 387.

³² S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 118.

³³ *Ibidem*, s. 163–167

³⁴ W łonie *camisas viejas* doszło do walk między zwolennikami Hedilla i jego przeciwnikami, dążącymi do zachowania symbolicznego przywództwa „Nieobecnego” (*El Ausente*), bo nie-

do poszerzenia swoich wpływów i osiągnięcia niezależności względem oficjalnych władz³⁵. Ponadto włoscy i niemieccy sojusznicy nacjonalistów naciskali na utworzenie w Hiszpanii monopartii wzorowanej na rozwiązaniach totalitarnych³⁶. Wobec tego Franco podjął decyzję o przeprowadzeniu pełnej unifikacji politycznej obozu narodowego.

Chociaż próby formacji frankistowskiej organizacji partyjnej podjął jeszcze Nicolas Franco, w ramach przypominającej riverowską Unię Patriotyczną, Akcji Obywatelskiej (*Acción Ciudadana*)³⁷, architektem właściwej unifikacji politycznej został Ramón Serrano Suñer (1901–2003), polityk, prawnik, deputowany z ramienia CEDA i organizator jej młodzieżówki, który na początku 1937 roku dotarł do Hiszpanii narodowej. Suñer, ciepło przyjęty przez swojego szwagra gen. Franco, stał się jedną z najważniejszych osób rządzącej elity, o sympatiach faszystowskich³⁸.

Po pacyfikacji możliwych ośrodków oporu Franco w obszernym przemówieniu z 18 kwietnia 1937 roku oficjalnie zapowiedział połączenie politycznych organizacji, a sam dekret unifikacyjny został wydany 20 kwietnia 1937 roku. Długa preambuła przedstawiała aksjologiczną podbudowę decyzji³⁹. Zastrzeżono wprost,

żyjącego już Jose Antonia. Konflikt doprowadził do walk ulicznych i śmierci dwóch falangistów. Ostatecznie w wyniku aresztowania Hedilli 16 kwietnia 1937 r. Falangę udało się podporządkować Franco. Por. S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 170–171.

³⁵ W szczególności ogłoszone 8 grudnia 1936 r. dążenie do utworzenia niezależnej karlistowskiej szkoły wojskowej (*Real Academia Militar de Requetés*). W celu pacyfikacji karlistów Fal Conde został zmuszony do emigracji w grudniu 1936 r., por. *ibidem*, s. 167. Obszernie na temat rozgrywek wewnętrznych w obozie narodowym J. Maria Thomàs, *Luchas internas en la zona franquista durante la guerra civil*, „Contenciosa” 2017, nr 7 (5), s. 1–12, <https://bibliotecavirtual.unl.edu.ar/publicaciones/index.php/Contenciosa/article/view/8575> (dostęp: 22.06.2023).

³⁶ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 168–169.

³⁷ Ta jednak, szukając oparcia w klasie średniej i umiarkowanym konserwatyzmie, nie odniosła sukcesu w warunkach rosnącej antagonizacji czasu wojny domowej, por. *ibidem*, s. 168.

³⁸ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 168; P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 35–36.

³⁹ W pierwszych zdaniach nacisk położono na potrzebę wspólnej walki o dobro ojczyzny, której nie służą partyjne podziały. Następnie wskazano, że „Wraz z biegiem wojny, która zbliża się ku godzinie zwycięstwa, pilnie należy podjąć wielkie zadanie pokoju — wykryształizowanie w nowym Państwie idei i stylu naszej Narodowej Rewolucji. Zjednoczeni w myśli i wspólnej dyscyplinie, wszyscy Hiszpanie muszą znaleźć swoje miejsce w tym wielkim zadaniu. Zjednoczenie, do którego wzywam w imieniu Hiszpanii i w świętym imieniu tych, którzy za nią polegli — bohaterów i męczenników — którym winniśmy zawsze wierność, nie ma oznaczać tworzenia konglomeratu sił, ośrodka skupienia władzy ani chwilowego porozumienia. Aby temu podołać, należy zrezygnować z tworzenia powierzchownych partii, a zebrać cały zapal współtworzących, aby go połączyć i ulepszyć w jeden polityczny narodowy podmiot, łącznik między państwem i Społeczeństwem, gwarantujący polityczną ciągłość i przynależność [...]. Jak w innych krajach o totalnym ustroju, siły tradycji integrują się dziś w Hiszpanii w nowe siły. Falanga Hiszpańska przynosi w swym programie wiele młodości, propagandę w nowym stylu, polityczną i heroiczną formę naszych czasów oraz obietnicę pełni hiszpańskości; Requetés [...] święty depozyt hiszpańskiej tradycji, zachowanej wytrwale, z jej duchowością katolicką, będącą główną siłą formującą nasz naród oraz jej

że program Falangi nie pozostanie statyczny, lecz będzie poddawany rewizji i ulepszeniom. Dopiero po zakończeniu, jak to ujęto, „duchowej i fizycznej odbudowy”, „jeśli narodowe potrzeby skierują się ku temu”, zapowiedziano zaprowadzenie ustroju państwowego „odpowiadającego jedności i historycznej wielkości Narodu”, pozostawiając tym samym dyskusję nad trwałymi rozwiązaniami ustrojowymi nowego państwa na bliżej nieokreślony czas powojenny⁴⁰ (przy czym jak się zdaje, celowo użyto formuły *instaurar en la Nación el régimen*, a więc nie restauracji reżimu, lecz jego instauracji — zgodnie z koncepcją przedstawianą przed wojną przez środowisko „Acción Española”⁴¹).

Akt prawny składał się z zaledwie trzech artykułów. Pierwszy łączył Falangę oraz Requetés w jedną wspólnotę polityczną o charakterze ogólnonarodowym, która „na ten czas” przyjmuje nazwę Falangi Hiszpańskiej Tradycjonalistycznej i Rad Ofensywy Narodowo-Syndykalistycznej (Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista; FET de las JONS, dalej też: FET) i podległą szefostwu (*Jefatura*) Franco. Jako zadanie organizacji wskazano pośrednictwo między państwem i społeczeństwem, włączanie ludzi w życie państwa oraz przekazywanie „cnót polityczno-moralnych: służby, hierarchii i braterstwa”. Tym samym artykułem rozwiązywano wszystkie istniejące partie polityczne, a członkami nowej organizacji z mocy prawa zostawali wszyscy dotychczasowi falangiści i Requetés. Drugi artykuł regulował wewnętrzną strukturę ruchu. Na czele partii ustanowiono Szefa Państwa (*Jefe de Estado*), stworzono również dwa organy: Radę Polityczną (Junta Política) oraz Radę Narodową (Consejo Nacional). Pierwsza składała się w połowie z nominatów Szefa Państwa, a w połowie z elektów Rady Narodowej i miała za zadanie realizację celów organizacji, pomoc Szefowi Państwa i współpracę z rządem. Artykuł trzeci regulował sprawę sił milicyjnych scalanych partii, które z zachowaniem swoich emblematów zewnętrznych tworzyły nową Milicję Narodową, podległą dowództwu wojskowemu.

Ostatecznie jako oficjalny program zachowano 26 punktów Falangi, wykreślając punkt 27 (odrzucający kompromisy polityczne). Oficjalna symbolika ruchu czerpała przede wszystkim z tradycji przedwojennej FE de las JONS, jednocześnie stworzono miejsce na symbolikę karlistowską. Oficjalnym strojem partii kompromisowo ustanowiono niebieską koszulę oraz czerwony beret⁴². W skład pięćdzie-

wiecznymi zasadami moralność i sprawiedliwości [...]”, por. Decreto núm. 255 z dnia 19 kwietnia 1937, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1937/182/A01033-01034.pdf> (dostęp: 20.09.2020), przeł. — O.N.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 14–52, 171. Koncepcja ta, bliższa takim nurtom ideowym jak nacjonalizm integralny, wynikała z pragmatycznego przekonania o konieczności budowy przez suwerenną władzę nowego systemu politycznego opartego na autorytecie i porządku tradycyjnym, bez kurczowego trzymywania się starych i niemożliwych do realizacji w nowej rzeczywistości społecznej postulatów legitymizmu i ortodoksyjnego tradycjonalizmu.

⁴² Przyjęto falangistyczne czarno-czerwone barwy i emblemat, hymn, salut rzymski, hasło *Arriba España* czy tytułowanie towarzyszymi, z tradycji karlistowskiej zaczerpnięto w szczegól-

siećoosobowej Rady Narodowej powołano w podobnym stylu szerokie spektrum polityczne: dwudziestu falangistów, ośmiu karlistów, pięciu generałów oraz siedemnastu przedstawicieli innych środowisk, co jednocześnie zasadniczo pozbawiło organ możliwości sprawnego działania⁴³. Niemniej jednak może to być odczytane jako próba zapewnienia ustrojowej reprezentacji różnym grupom wspierającym reżim, zwłaszcza pamiętając o doradczym charakterze Rady⁴⁴.

Rzeczywista struktura organizacyjna pozostawała w swym duchu ściśle hierarchiczna i scentralizowana. Ciało kolegialne, których członków powoływał głównie *Jefe de Estado*, miały jedynie kompetencje doradcze, a ich działalność nie była intensywna. Pełną władzę nad organizacją skupiał Szef Państwa, który na mocy statutów z 4 sierpnia 1937 roku otrzymywał tytuł Wodza Ruchu (*Caudillo del Movimiento*), „personifikującego jego ideały”⁴⁵, wraz z absolutną kompetencją władczych rozstrzygnięć w przedmiocie składu osobowego FET oraz jej organów (także prowincjonalnych). Podobne kompetencje uzyskał Caudillo w zakresie określenia doktryny ruchu (na mocy okólnika z 14 grudnia 1937 roku). Zgodnie z art. 47 statutów:

Szef Narodowy FET y de las JONS, Najwyższy Wódz Ruchu, uosabia wszystkie jego Wartości i Cnoty. Jako autor Epoki Historii, w której Hiszpania zdobywa możliwość realizacji swego przeznaczenia i a wraz z nim dążeń Ruchu, w swjej wielkości Szef posiada absolutny autorytet. Szef jest odpowiedzialny przed Bogiem i Historią⁴⁶.

Od 4 sierpnia 1937 roku podzielono także członków na *militantes* (członków zwyczajnych) oraz *adheridos* (członków wstępujących, którym nie przysługiwały uprawnienia partyjne, a którzy pełne członkowsko uzyskiwali dopiero po okresie próbnym, decyzją szefa prowincjonalnego FET)⁴⁷. Ponadto w ramach FET powołano dwanaście specjalnych sekcji o charakterze pomocniczym, zajmujących się wybranymi zagadnieniami (między innymi sekcja młodzieżowa, sekcja kobieca, sekcja prasy i propagandy, sekcja pracy społecznej, sekcja syndykatów itp.)⁴⁸.

Przeprowadzono analogiczną unifikację młodzieżówek prawicowych, co uczyniono w ramach Organizacji Młodzieżowych (Organizaciones Juveniles, OOJJ). Prowadziły one podgrupy wiekowe męskie: 7–10 lat jako Pelayos (Pe-

ności hymn *Oriamendi* i bandery z krzyżem burgundzkim, por. P. Skibiński, *Państwo generala Franco*, s. 38–39.

⁴³ T. Mołdawa, *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii*, Warszawa 1978, s. 85.

⁴⁴ Tym samym, mimo zewnętrznego podobieństwa Rady do włoskiej Wielkiej Rady Faszystowskiej, miała ona ustrojowo inną rolę, to jest organu ograniczonej reprezentacji politycznej. Za takim rozumieniem funkcji ustrojowej Rady opowiada się L. Suarez Fernandez, za: P. Skibiński, *Państwo generala Franco*, s. 49.

⁴⁵ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 175.

⁴⁶ Estatutos de F.E.T. y de las J.O.N.S. w wersji z 31 lipca 1939 r., <https://ceclmdigital2.uclm.es/high.raw?id=0002199933&name=00000001.original.pdf&attachment=0002199933.pdf> (dostęp: 20.09.2020).

⁴⁷ T. Mołdawa, *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii*, s. 95.

⁴⁸ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 175.

lagiusze), 11–15 lat jako Flechas (Strzały) oraz 15–18 lat jako Cadetes (Kadeci). Analogiczne przedziały wiekowe dla kobiet stanowiły odpowiednio Margaritas (Margarytki), Flechas (Strzały) i Flechas Azules (Niebieskie Strzały)⁴⁹. Podobnie w celu zapewnienia kontrolowanych społeczno-politycznych ram aktywności dla hiszpańskich kobiet oparto się na istniejącej jeszcze przed wojną Sekcji Kobiecej Falangi (Sección Femenina)⁵⁰. Powołanie zjednoczonej FET w kwietniu 1937 roku spowodowało połączenie kobiecych ruchów w ramach wspomnianej organizacji⁵¹.

W aktach prawnych konsekwentnie unikano nazwania FET partią, używając wyrażen takich, jak „byt polityczny”, „podmiot” czy „organizacja”. Zapewne było to wynikiem dążeń do stworzenia czegoś innego niż organizacja partyjna w klasycznym rozumieniu tego pojęcia. Zdaje się więc, że nowy ruch miał być rodzajem organizacyjno-politycznego połączenia państwa i społeczeństwa w ramach budowy całościowego, totalnego systemu⁵². FET jest „czynnikiem inspirującym Państwo Hiszpańskie”⁵³. Jednocześnie organizacja różniła się w istotnym zakresie od totalitarnych partii władzy w ustrojach faszystowskich Włoch i narodowosocjalistycznych Niemiec⁵⁴. Doktryna nowego ruchu oparta została przede

⁴⁹ Wybór nazw dla najmłodszych grup nawiązywał do tradycji karlistowskiej, średnich zaś i starszych — do falangizmu. Wydaje się też słuszne wskazanie przede wszystkim na analogię z faszystowskimi rozwiązaniami Włoch (młodzieżowe Opera Nazionale Balilla), za: V. Covernton, *Las Organizaciones Juveniles de la Falange Española Tradicionalista*, „XI Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia”, Tucumán 2007, <http://cdsa.aacademica.org/000-108/849.pdf>; także E. García de Santos, *José Mata: una entrevista póstuma*, „Revista El Rastro de la Historia”, nr 14, https://www.rumbos.net/rastroria/rastroria14/rastro14_mata.htm (dostęp: 20.09.2020).

⁵⁰ N. Jarska, „Idealne kobiety”. *Sekcja Kobieca Falangi 1934–1950*, Lublin 2011. Pierwotnie falangistki działały w ramach studenckich syndykatów. Ruch był przed wojną marginalny (około 2500 członkiń). Na czele organizacji stała Pilar Primo de Rivera (1907–1991), siostra José Antonia.

⁵¹ Za najważniejszą spośród takich uznać należy karlistowskie Margarytki (Margaritas), co powodowało pewne wewnętrzne napięcia ideowe i personalne, por. *ibidem* s. 31. Do końca wojny SF osiągnęła liczebność około 580 tys. członkiń. Warto tu podkreślić znaczenie dekretu Franco z 7 października 1937 r., zobowiązującego niezamężne kobiety w wieku od 17 do 35 lat do odbycia sześciomiesięcznej pracy społecznej w ramach organizacji pomocowej Auxilio Social, która to w grudniu 1939 r. została ostatecznie włączona w ramy Sekcji Kobiecej. Tej ostatniej przyznano zadania edukacji religijnej i patriotycznej oraz formacji politycznej i społecznej kobiet hiszpańskich zgodnie z celami Falangi. Por. S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 187; Decreto de 28 de diciembre de 1939 sobre funciones de la Sección Femenina de Falange Española Tradicionalista y de las J. O. N. S., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1939/363/A07347-07348.pdf> (dostęp: 20.09.2020).

⁵² P. Skibiński, *Państwo generala Franco*, s. 38.

⁵³ Art. 1 Statutu F.E.T. y de las J.O.N.S. z 4 sierpnia 1937 r., cyt. za: P. Skibiński *Państwo generala Franco*, s. 44.

⁵⁴ Została ona powołana przez istniejący już reżim o charakterze wojskowym, w celu jego wzmocnienia, na jego warunkach i w ramach prawnych zupełnie przezeń zdefiniowanych. Miała wewnętrznie ograniczony, ale jednak stosunkowo duży pluralizm. Na czele ruchu stanął już realnie rządzący Szef Państwa, odległy od twórczości ideologicznej, który posiadał pełną kontrolę nad ideowym i praktycznym kształtem ruchu. Tymczasem Czarne Koszule czy NSDAP były siłami pierwotnymi, podbijającymi państwo i przekształcającymi je, prowadzonymi przez lidera-ideologa

wszystkim na myśli Falangi Hiszpańskiej. Jednocześnie dokonano znacznej reinterpretacji falangizmu, wzbogacając go o mocne elementy konserwatywne i tradycjonalistyczne w próbie syntezy wielu koncepcji politycznych hiszpańskiej prawicy. Efektem było powstanie „aktualnej interpretacji tradycjonalizmu”, która choć zawierała mocne akcenty ekonomiczno-społeczne o charakterze parafaszystowskim, to jednak odwoływała się do katolickiej nauki społecznej, pojęcia nienaruszalnej ludzkiej godności i wolności (pkt 7) czy ważnej roli prywatnej inicjatywy ekonomicznej (pkt 8). Ani państwo (faszizm), ani naród (volkizm) nie stawały się najwyższą wartością. Państwo, zgodnie z pkt 6, było „instrumentem w służbie integralności Ojczyzny”⁵⁵. Niejednoznaczność większości punktów sprzyjała zresztą niewątpliwie nowej plastycznej reinterpretacji podejmowanej w zgodzie z nastrojami społeczeństwa i potrzebami władzy. Tym samym doktryna FET stała się amalgamatem koncepcji hiszpańskich tradycjonalistów i radykałów, czerpiąc zarówno z rozwiązań faszystowskich, jak i aksjologii katolickiej. W ramach ruchu funkcjonować potrafiły różne nurty ideowe (z zachowaniem własnej odrębności), pozostawiając rozstrzygające interpretacje aktualnym decyzjom Caudilla.

Powołanie rządu narodowego

Przedłużająca się wojna domowa zmusiła obóz narodowy do rezygnacji z proteżowego rządu w postaci Rady Technicznej, na rzecz normalnego aparatu administracji centralnej. Generał Franco ogłosił powstanie nowego rządu 30 stycznia 1938 roku, zapewne nieprzypadkowo wybierając ósmą rocznicę upadku dyktatury Miguela Primo de Rivery. Działanie organu regulowała ustawa organiczna administracji centralnej Państwa (*Ley orgánica de administración central de Estado*)⁵⁶.

i kształtującymi ustrój zgodnie z własną wolą i ścisłym programem politycznym. Naziści stawiali organizację monopartyjną na czele wszelkiej działalności społecznej „Nie państwo rozkazuje nam, ale my rozkazujemy państwu. Nie państwo nas stworzyło, ale myśmy stworzyli sobie nasze państwo” (A. Hitler, cyt. za: T. Mołdawa, *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii*, s. 87), faszyci zaś przyjmowali służebną rolę partii wobec wszechmocy państwa „Jeżeli w ustroju faszystowskim wszystko jest w państwie, to i partia nie może ująć przed tą koniecznością” (B. Mussolini, cyt. za: *ibidem*, s. 88). Inaczej zaś FET, skonstruowana została jako pewien element ustroju i bliższa wydaje się rozwiązaniom i genezie portugalskiej Unii Patriotycznej, czyli rodzajowi narodowej organizacji społeczno-politycznej, niechętniej koncepcji partyjnej, nawiązującej do katolickiej nauki społecznej i koncepcji organicznego korporacjonizmu, jedności społeczno-politycznej wspólnoty, powołanej przez władze w ramach scalenia wachlarza koncesjonowanych dotychczas ruchów. Por. *ibidem*, s. 84–87; P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 16–17; A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 316–318; w szczególności zaś wyjątkowo godny uwagi J.J. Linz, *An Authoritarian Regime*.

⁵⁵ P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 40–44. Jak stanowi nieco enigmatyczny pkt 2, Hiszpania miała być „wspólnotą przeznaczenia do tego co powszechne”, „España es una unidad de destino en lo universal”.

⁵⁶ Ustawa z dnia 30 stycznia 1938 r., *Boletín Oficial del Estado*, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1938/467/A05514-05515.pdf> (dostęp: 20.09.2020).

Zgodnie z jej postanowieniami (art. 1–7 ustawy) dotychczasową (jak wskazuje preambuła „prowizoryczną”) Radę Techniczną zastępuje się rządem złożonym z ministerstw: Spraw Zagranicznych, Sprawiedliwości, Porządku Publicznego, Spraw Wewnętrznych, Skarbu, Przemysłu i Handlu, Rolnictwa, Edukacji Narodowej, Obrony Narodowej, Dział Publicznych oraz Organizacji i Akcji Syndykalnej⁵⁷.

Członków rządu powoływał i odwoływał Szef Państwa zgodnie ze swoim uznaniem, a odpowiedzialność ministrów pozostawała indywidualna⁵⁸. Przed objęciem funkcji ministrowie składali przysięgę wierności Szefowi Państwa oraz Rzymowi Narodowemu (*Régimen Nacional*). Najważniejszy i ostatni art. 17 brzmiał:

W rękach Szefa Państwa, który zgodnie z dekretem rady Obrony Narodowej z 29 września 1936 r. skupia pełnię Władz, jest najwyższa władza tworzenia [*potestad de dictar* — „władza dyktowania”] prawnych norm powszechnych. Dyspozycje i rozstrzygnięcia Szefa Państwa, po zaproponowaniu przez właściwego ministra i uprzedniej konsultacji z Rządem, przybierają formę Ustawy, jeśli dotyczą ustroju Państwa lub podstawowych norm krajowego porządku prawnego, albo Dekretu, w pozostałych przypadkach. Wykonywanie przez Ministrów uprawnień regulacyjnych oraz ogólnych funkcji administracyjnych, dyspozycji i rozstrzygnięć, dokonuje się w formie rozporządzeń [*Ordenes*]⁵⁹.

Tym samym tryb ustawodawczy został uformowany w nowy sposób. Chociaż o przyjęciu lub odrzuceniu projektu nadal decydowała wyłącznie decyzja Szefa Państwa, to jednak jego ustrojowa pozycja została nieco ograniczona względem dotychczasowej. Proces ustawodawczy wymagał bowiem przeprowadzenia debaty w ramach rządu oraz niezależnej od premiera inicjatywy ustawodawczej w formie wniosku właściwego ministra. Zdefiniowano też katalog źródeł prawa, oparty na kryteriach materialnych, a składający się z ustaw (w sprawach istotnych), dekretów (spraw mniejszej wagi) oraz rozporządzeń (w sprawach znajdujących się w kompetencjach ministrów)⁶⁰.

Skład personalny pierwszego rządu nawiązywał do utartej już praktyki kompromisowego obsadzania organów państwa. Wicepremierem został gen. Francisco Gómez Jordana, wojskowy, dotychczas pełniący prezesurę w Radzie Technicznej, znany z umiarkowania i monarchizmu. Hrabia Rodezno, najważniejsza obok Fala

⁵⁷ Każdemu ministerstwu przekazano działy o charakterze pomocniczym (nazwanych Służbami Narodowymi, *Servicios Nacionales*), przykładowo Ministerstwu Sprawiedliwości podporządkowano Służbę Sprawiedliwości, Służbę Rejestrów i Notariatu, Służbę Więziennictwa i Służbę Spraw Kościelnych. Artykuły 9–15 określiły zwięźle zakres kompetencji każdego z ministerstw, 16 i 17 zaś regulowały procedurę działania organu. Funkcję premiera (dosłownie przewodniczącego rządu) powierzono Szefowi Państwa, ponadto jeden z ministrów miał pełnić funkcję wicepremierem (o kompetencjach określonych w ustawie i ewentualnych dodatkowych delegowanych przez premiera) oraz jeden funkcję sekretarza. Por. *ibidem*.

⁵⁸ T. Mołdawa, *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii*, s. 137.

⁵⁹ Art. 17 ustawy, przeł. — O.N. Błędnie S.G. Payne (*The Franco Regime, 1936–1975*, s. 180) wskazuje na art. 16, cytując treść art. 17.

⁶⁰ *Ibidem*; a także P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 57–58, choć nie uwzględnił wśród źródeł prawa rozporządzeń ministerialnych.

Condego postać ówczesnego karlizmu, objął Ministerstwo Sprawiedliwości, tradycjonalistom przypadła też oświata (Pedro Sainz Rodríguez)⁶¹. Falanga otrzymała mniej znaczące departamenty — Rolnictwa oraz Akcji i Organizacji Syndykalnej (przy czym jedna zaledwie teka została powierzona bardziej ortodoksyjnemu przedstawicielowi *camisas viejas*). Ponadto związany z nową Falangą Serrano Súñer stanął na czele Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz został sekretarzem rządu. Renovación Española reprezentował Andres Amado (finanse). Po dwa miejsca przypadły związanym z dyktaturą Miguela Primo de Riverę wojskowym oraz niepowiązanym specjalistom⁶².

Spoglądając z nieco innej perspektywy, można powiedzieć, że obrona narodowa, sprawy zagraniczne, porządek publiczny, przemysł, dzieła publiczne i sprawy wewnętrzne, a więc działy najważniejsze w perspektywie trwającej wojny domowej, zostały powierzone specjalistom cieszącym się zaufaniem Caudilla⁶³. Pozostałe miejsca rozdzielono, kierując się dążeniem zapewnienia równomiernej reprezentacji sił politycznych strony narodowej. Jednocześnie, inaczej niż do tej pory, miejsca zapewniono również ambitnym i znaczącym przedstawicielom ruchów, co do których lojalności gen. Franco nie mógł mieć zupełnej pewności.

Zważywszy na to, wydaje się, że nowy organ pełnił zasadniczo dwie funkcje. Po pierwsze, miał zapewnić skuteczne zarządzanie, stąd pozostawienie scentralizowanej władzy w rękach Szefa Państwa, powołanie specjalistów na czoło najważniejszych ministerstw oraz indywidualna odpowiedzialność członków rządu. Po drugie zaś, miał pełnić funkcję ograniczonej reprezentacji politycznej, miejsce ścierania się doktrynalnych koncepcji ruchów współtworzących nowe państwo, których arbitrem pozostawał Caudillo. Stąd elementy limitujące dotąd nieograniczoną proceduralnie władzę Szefa Państwa, deliberatywny charakter organu oraz jego politycznie kompromisowy skład.

Ideowe źródła modelu ograniczonego pluralizmu politycznego

Chociaż w formie dojrzałej ustrój oparty na ograniczonym pluralizmie i organicznej reprezentacji wykrystalizuje się dopiero w latach powojennych⁶⁴, jego istotne fundamenty normatywne i faktyczne położono już w trakcie wojny domo-

⁶¹ P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 57–58; nieco odmiennie S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 181, który nie zalicza Rodrigueza do karlistów.

⁶² P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 57–58; S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 181.

⁶³ O afiliacjach i doświadczeniu ministrów więcej S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 180–181; P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 57–58.

⁶⁴ Przede wszystkim istotne znaczenie miały tu ustawa o utworzeniu Korteżów z 17 lipca 1942 r. oraz Karta Hiszpanów z 17 lipca 1945 r.

wej. Koncesjonowane przez władzę ruchy miały w nowym ustroju pewną swobodę działania, zawsze jednak Szef Państwa dbał, aby żaden z obozów nie opanował krajowej polityki. W tym celu w sytuacjach krytycznych gen. Franco stosował praktykę uderzenia w obie ze skonfliktowanych stron⁶⁵. Warto zaznaczyć również, że poza organizacjami o charakterze *stricte* politycznym mocną pozycję w państwie uzyskały inne, autonomiczne względem władzy organizacje. Przede wszystkim był to Kościół katolicki, cieszący się rozległymi przywilejami i niezależnością⁶⁶. Drugim takim ośrodkiem było wojsko, tworzące od początku wojny domowej główne zaplecze kadrowe władzy. Niemniej jednak wykluczone z życia politycznego pozostawały wszystkie organizacje o charakterze lewicowym czy liberalno-demokratycznym, zarówno związane z rządem Frontu Ludowego, jak i podejrzewane o dążenia antyreżimowe czy antykatolickie⁶⁷. Wobec niedopuszczonych do polityki środowisk (lub ich domniemyanych sympatyków) stosowano powszechnie brutalne represje, zwłaszcza w okresie wojny domowej⁶⁸.

Warto zastanowić się nad ideowymi źródłami tworzonego w Hiszpanii modelu. Efektem przyjętych rozwiązań było zagwarantowanie pewnej swobody koncesjonowanym „rodzinom politycznym”⁶⁹, od tradycjonalistów, monarchistów i konserwatystów po nacjonalistów, faszystów i narodowych radykałów. Swoboda ta w dużej mierze wynikała z decyzji gen. Franco, który po wstępnej centralizacji

⁶⁵ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 302–312.

⁶⁶ Do najistotniejszych reform należy likwidacja laickiego ustawodawstwa II Republiki, w tym przywrócenie zdelegalizowanego w 1932 r. Towarzystwa Jezusowego (3 maja 1938 r.), por. *Archivo Gomá: documentos de la Guerra Civil*, red. J. Andrés Gallego, A.M. Pazos, t. 9, Madrid 2006, s. 228; także ustawa o szkolnictwie średnim z 20 września 1938 r., por. *Ley de enseñanza medi*, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1938/085/A01385-01395.pdf> (dostęp: 20.09.2020); P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 66–67; J. Chetwood, *The regulation of identity through names and naming in Twentieth Century Spain*, <https://thelanguageofauthoritarianregimes.wordpress.com/2016/07/06/the-regulation-of-identity-through-names-and-naming-in-twentieth-century-spain/> (dostęp: 20.09.2020). O relacji Kościoła katolickiego i państwa hiszpańskiego najwięcej P. Skibiński, *Między ołtarzem a tronem. Państwo i Kościół w Hiszpanii w latach 1931–1953*, Warszawa 2013. Niemniej jednak w czasie wojny zdarzały się spory między władzą a hierarchią Kościoła, por. P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 67; J. Bartyzel, *Tradycjonalizm (hiszpański) wobec faszyzmu, hitleryzmu i totalitaryzmu*, „Pro Fide Rege et Lege” 2013, nr 1 (71), s. 13–32.

⁶⁷ Kwestię uregulowano wieloma dokumentami, por. Decreto núm. 108 Rady Obrony Narodowej z 19 września 1936 r., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1936/022/J00085-00086.pdf> (dostęp: 20.09.2020), ustawa o odpowiedzialności z 9 lutego 1939 r. (retroaktywnie od dnia 1 października 1934 r.); por. *Ley de 9 de febrero de 1939 de Responsabilidades Políticas*, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1939/044/A00824-00847.pdf> (dostęp: 20.09.2020); I. Bellón *et al.*, *Dictamen de la Comisión sobre ilegitimidad de poderes actuantes en 18 de Julio de 1936*, Barcelona 1936; R. García Contreras, *Eduardo Aunós, su vida y misterios*, Madrid 2018.

⁶⁸ O rozmiarze i przebiegu represji obszernie S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 209 n.; o motywach represji także P. Moa Rodríguez, *Mity wojny domowej*, s. 297 n.

⁶⁹ W sumie doliczyć się można aż dziesięć istotnych rodzin politycznych w ramach państwa Franco, por. A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 318.

i uzyskaniu pełni władzy w państwie, dokonał jej limitacji⁷⁰ (choć powołanie na wysokie stanowiska polityczne wynikało niezmiennie z woli Szefa Państwa). Mając niezwykle mocną pozycję, gen. Franco mógł dążyć do pełnej koncentracji władzy i budowy w Hiszpanii modelu totalitarnego organizacji politycznej. Jednakże zarówno on, jak i większość elity obozu narodowego obrali inną drogę. Wydaje się, że źródeł przyjętych rozwiązań szukać należy w myśli i doktrynach grup wspierających stronę narodową, to jest korporacjonizmie karlistowskim, ideach Falangi, organicyzmie oraz przede wszystkim w kompromisowych koncepcjach nacjonalistów integralnych związanych z „Acción Española”.

Propozycje tradycjonalistów opierały się przede wszystkim na recepcji rozwiązań istniejących w ramach przedabsolutystycznej monarchii hiszpańskiej. W opinii klasyków karlizmu nowożytny pluralizm polityczny i indywidualistyczna antropologia rozbijają naturalną organiczną wspólnotę. Warto tu wskazać na syntezę myśli karlistowskiej, której dokonał Víctor Pradera Larumbe (1872–1936), w wydanej w 1935 roku pracy *El Estado Nuevo* („Nowe Państwo”)⁷¹. W dużym uproszczeniu teoretyk, wykorzystując aksjologię katolicką, przedstawia swoją wizję społeczeństwa i państwa, opartego na naturalnych i organicznych wspólnotach różnego szczebla, jak rodziny, regiony, cechy zawodowe czy wspólnoty lokalne. Autor postuluje budowę systemu reprezentacji każdego z ciał i struktur społecznych w ramach ciała deliberatywnego, mającego prawo do debaty nad królewskimi propozycjami legislacyjnymi⁷².

Z drugiej strony Falanga na podobnie odbierane problemy nowoczesności szukała również nowoczesnych odpowiedzi. Akcentowała mocno potrzebę jedności narodowej⁷³, upatrując podstawową słabość Hiszpanii w rozłamach wynikających z nowożytnych idei politycznych. Jej źródła doszukiwano się w podziałach partyjnych, dezintegracji wspólnoty w wyniku powszechnego indywidualizmu, podziału

⁷⁰ Analizując fenomen narodzin *caudillaje*, w obliczu wojny domowej trudno uciec od filozofii politycznej C. Schmitta i J. Donoso Cortésa. Tłumaczy to zapewne popularność decyzyzjonizmu we frankistowskiej Hiszpanii. Por. T. Mołdawa, *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii*, s. 127–145; A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 67–104, 257–267; J. Bartyzel, *Teoria dyktatury Carla Schmitta*, <http://www.legitymizm.org/teoria-dyktatury-carla-schmitta> (dostęp: 20.09.2020). Warto też wskazać na dzieło dawnego głównego filozofa karlizmu: F.E. de Tejada y Spínola, *La Figura del Caudillo. Contribución al derecho público nacional-sindicalista*, Sevilla 1939.

⁷¹ V. Pradera Larumbe, *El Estado Nuevo*. Podobne wnioski społeczne przedstawia inny karlista, R. Gamba Ciudad, *La monarquía social y representativa en el pensamiento tradicional*, Madrid 1953. Dzieło Pradery znał i cenił gen. Franco.

⁷² Przy czym decyzja ustawodawcza pozostaje zawsze prerogatywą królewską. F. Giubilei, *The History of European Conservative Thought*, Washington 2019, s. 223–224.

⁷³ Na przykład wśród zasad programowych Falangi czytamy „Nasze Państwo będzie totalitarnym instrumentem w służbie jedności ojczyzny. Wszyscy Hiszpanie wezmą w nim udział przez swoje funkcje rodzinne, gminne i syndykalne. Nikt nie weźmie w nich udziału w formie partii politycznych. Zniesiony zostanie [...] system partii politycznych ze swymi konsekwencjami, głosowaniem nieorganicznym, reprezentacją przez walczące obozy [...]”, por. Jefatura del Movimiento (F.E. de las J.O.N.S.), *El programa de Falange Española de las J.O.N.S.*

klasowego rodzącego się z kapitalizmu i oraz podziałów separatystycznych wynikających z odmiennego rozumienia politycznej wspólnoty Hiszpanów⁷⁴. Próba odbudowy jedności politycznej w dobie nowoczesnej miało być sięgnięcie do takich metod, jak budowa państwa syndykalistycznego o dużym socjalnym wymiarze, nieliberalnego, zapewniającego porządek społeczny i jedność państwa, czerpiąc z wzorców ustrojów kolektywnych — rewolucji narodowej przeciw rewolucji marksistowskiej i anarchistycznej⁷⁵.

Postulaty budowy systemu reprezentacji budowanego na zasadach niedemokratycznych lub nieliberalnych stawiali także wcześniej, z pozycji elitarystycznych, myśliciele Pokolenia '98 (między innymi P. Baroja y Nessi, R. de Maeztu, M. de Unamuno)⁷⁶. Niemniej jednak spotkać można również myślicieli liberalnych o poglądach organicystycznych, wśród których wskazać należy przede wszystkim Salvadora de Madariaga y Rojo (1886–1978)⁷⁷.

Ostatecznie wydaje się, że najistotniejszy wkład intelektualny w budowę koncepcji ograniczonego pluralizmu i politycznej reprezentacji organicznej frankizmu (a zapewne i wielu innych rozwiązań nowego ustroju⁷⁸) przypisać należy środowisku gazety „Accion Española”. Periodyk, prowadzony przez Ramira de Maeztu (1875–1936), skupiał intelektualnie większość prawicy hiszpańskiej, od karlistów, przez konserwatystów, po Falangę⁷⁹. Tam dążono do syntezy tradycji hiszpańskiej myśli prawicowej i jej redefinicji w czasach współczesnych, inspirując się myślą Juana Donoso Cortésa, Charles’a Murrasa i Action Française, tradycjonalizmem hiszpańskim i autorytaryzmem, portugalskimi integrystami, syndykalizmem i faszyzmem włoskim⁸⁰.

„Accion Española” wyróżniał też szczególnie nacisk na rolę religii katolickiej jako fundamentu i źródła wszelkiej teorii politycznej, będącej genezą doktryny *nacionalcatolicismo*. Ustrój postulowany przez Akcję Hiszpańską miał opierać się na nieliberalnej i autorytarnej nowej monarchii, zaprowadzonej („instaurowanej”, nie restaurowanej) po uprzednim okresie przejściowej, decyzyonistycznej dyktatury nawiązującej do myśli Donoso. Parlament miał zostać zamieniony na izbę reprezentantów społecznych korporacji, na wzór włoski i portugalski, a państwo miało

⁷⁴ A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 156 n.; przemówienie J.A. Primo de Rivery z 4 stycznia 1935, <http://www.rtve.es/alacarta/videos/archivo-historico/jose-antonio-primo-rivera-discurso/2923556/> (dostęp: 20.09.2020), P. Moa Rodríguez, *Mity wojny domowej*, s. 135–150; J.A. Primo de Rivera *et al.*, *Falange Española, Puntos iniciales*, F.E. nr 1, Madrid 7 grudnia 1933.

⁷⁵ P. Moa Rodríguez, *Mity wojny domowej*, s. 135–155; S.G. Payne, *Fascism in Spain 1923–1977*, s. 51–184.

⁷⁶ T. Mołdawa, *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii*, s. 157.

⁷⁷ P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 126–127.

⁷⁸ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 50–51; P. Skibiński *Państwo generała Franco*, s. 36–37.

⁷⁹ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 50–51; P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 36–37.

⁸⁰ S.G. Payne, *The Franco Regime, 1936–1975*, s. 47–52.

mieć paternalistyczny i interwencjonistyczny charakter⁸¹. Ostatecznie warto dodać, że zarówno Maeztu, jak i środowisko AE było oddanymi obrońcami dyktatury Primo de Riveru⁸², do której w sposób bezpośredni i symboliczny niejednokrotnie nawiązywał frankizm w okresie wojny domowej. Warto też wskazać, że w dojrzałszej doktrynie frankistowskiej odwoływano się do propagowanego już wcześniej, także przez AE, pojęcia demokracji organicznej⁸³ jako modelu ustrojowego odmiennego zarówno od demokracji liberalnej, jak i totalitaryzmu⁸⁴. Samo pojęcie ma w hiszpańskiej prawicowej myśli politycznej długą tradycję, przypomina także w warstwie deklaratywnej podobną formułę „republiki korporacyjnej” (*estado nuevo*) salazariańskiej Portugalii.

Wnioski

Podsumowując, w okresie wojny domowej podjęto polityczne decyzje stanowiące fundament przyszłego ustroju frankistowskiej Hiszpanii. Służyły temu reformy administracji centralnej, to jest powołanie Rady Technicznej Państwa w pełni podporządkowanej Franco w celu pełnej centralizacji władzy, a dopiero następnie utworzenie trwałego rządu, nieco limitującego dotychczasowy wpływ Szefa Państwa. Skład personalny zaś nowego organu zapewniał reprezentację koncesjonowanym środowiskom politycznym. Jednocześnie scalono wszelkie organizacje polityczne w ramach jednego, choć niejednolitego, kontrolowanego przez władze ruchu. Monopartia nie miała charakteru masowego ani *stricte* ideologicznego. Próbowano tym samym pogodzić silny centralizm władzy z przynajmniej pewną swobodą polityczną. Takie pozostawienie zróżnicowanym organizacjom sfery działalności politycznej w ramach wodzowskiego ustroju świadczy w ocenie autora o słuszności tezy J.J. Linza o występowaniu tak zwanego ograniczonego pluralizmu politycznego w Hiszpanii frankistowskiej.

W ocenie autora rozwiązania przyjęte przez frankizm u jego źródeł miały na celu budowę państwa gruntownie autorytarne, o mocnej i niepodważalnej pozycji Caudilla, jednak bez dążeń do pełnej totalizacji życia społecznego⁸⁵. Jedno-

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ S. Fernández Riquelme, *La Democracia Orgánica en España [1943–1967]: los teóricos y las ideas*, „ARBIL, Anotaciones de Pensamiento y Crítica” nr 120, <http://www.arbil.org/120demo.htm> (dostęp: 3.05.2023).

⁸⁴ Choć warto zauważyć, że używanie szerzej tego pojęcia następuje po roku 1942, prawdopodobnie w ramach przekształcania izolowanego reżimu frankistowskiego w stronę bardziej akceptowalną dla demokratycznego bloku alianckiego, por. E. Moradiellos García, *La España de Franco, 1939–1975: política y sociedad*, Madrid 2000, s. 63–68.

⁸⁵ Podobne poglądy na temat modelu częściowego pluralizmu zob. A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 316–318; P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 16–17. W dyskursie hiszpańskim: J.J. Linz, *An Authoritarian Regime*, s. 297–301, a także oceny frankizmu, na etapie

cześnie uwarunkowania sojuszu z państwami osi oraz dominujące wówczas prądy powodowały przyjęcie przez Hiszpanię w omawianym okresie przynajmniej „stylu faszystowskiego”⁸⁶, a w czołowych ośrodkach władzy znalazły się osoby dążące wprost do budowy w Hiszpanii modelu totalitarnego (między innymi R. Serrano Súñer). Należy też zauważyć, że uwarunkowania praktyczne w postaci niejednołitości obozu narodowego utrudniały ewentualne scalenie środowisk w homogenicznej organizacji politycznej⁸⁷. Tym, co łączyło wszystkie środowiska, była nie tyle wspólna ideologia, ile wspólna mentalność, na którą składał się zestaw przekonań rzutujących na ogólną wizję państwa⁸⁸. Ideowych źródeł przyjętych rozwiązań szukać należy w dorobku całej hiszpańskiej prawicy, w szczególności zaś w próbie jego syntezy dokonanej przez środowisko „Accion Española”, choć ich formy zewnętrzne naśladowały popularne wówczas rozwiązania faszystowskie⁸⁹.

Odpowiadając na pytanie, czy podjęte w tym okresie decyzje polityczne świadczą o dążeniu do ukształtowania modelu totalitarnego czy autorytarnego, należy wskazać, że pojęcia te tworzą pole dyskusji w naukach o polityce⁹⁰. Zasadniczo za system rządów autorytarnych uznaje się ustrój oddający konkretnej osobie największą władzę polityczną, o decyzyjonistycznym charakterze, jednak

jego narodzin jako „semifaszyzm” lub podobnie — obszernie I. Saz Campos, *Fascismo y Franquismo*, Valencia 2004, zwłaszcza s. 151–170; także E. Moradiellos García, *La España de Franco, 1939–1975*, s. 45.

⁸⁶ Niektórzy badacze formułują ocenę reżimu w dojrzałej formie jako stosującego postawę kameleona, przez dostosowywanie się do aktualnych uwarunkowań międzynarodowych w zakresie formy ustroju i doktryny (w tym w formie wczesnej zbliżając się do projektu totalitarnego); G. Hermet, *La España de Franco: formas cambiantes de una situación autoritaria*, [w:] *Ideología y sociedad en la España contemporánea. Por un análisis del franquismo*, red. M. Tuñón de Lara et al., Madrid 1977, s. 120 n.; podobnie A. Soto Carmona, P. Martínez Lillo, *La naturaleza del franquismo*, „El País” 7.06.2011, https://elpais.com/politica/2011/06/07/actualidad/1307469580_641908.html (dostęp: 4.05.2023). W ocenie autora taka zdolność reżimu wskazuje na bliższy autorytaryzmowi pragmatyzm aniżeli bardziej typowe dla totalitaryzmów doktrynerstwo. Warto przywołać również opinię L. Casali i E. Collotti, że faszyzm był fenomenem okresu międzywojennego, wpływając na faszyzację (przynajmniej zewnętrzną) wielu ruchów, które w odmiennych czasach przyjęłyby inną formę, za: F. Sevillano Calero, *Dictadura, socialización y conciencia política. Persuasión ideológica y opinión en España bajo el franquismo (1939–1962)*, Alicante 1996, s. 70–71. Przegląd poglądów na temat kwalifikacji ustroju frankistowskiego jako całości *ibidem*, s. 60–100; a także M.A. Esteban Navarro, *La categorización política del Franquismo un análisis de las principales aportaciones historiográficas*.

⁸⁷ M.A. Esteban Navarro, *La categorización política del Franquismo un análisis de las principales aportaciones historiográficas*, s. 16–17.

⁸⁸ Były to przede wszystkim idea wodzowska personifikowana przez gen. Franco, katolicyzm, antyparlamentaryzm, zasadniczy tradycjonalizm obyczajowy, w mniejszym stopniu także nacjonalizm kastylijski, wspólne doświadczenie wojny domowej. Mentalność zamiast spajającej ideologii jako charakterystyczna cecha autorytaryzmu jest również oceną J.J. Linza, por. *An Authoritarian Regime*.

⁸⁹ I. Saz Campos, *Fascismo y Franquismo*, s. 89–90.

⁹⁰ Ł. Fyderek, *Autorytarny system polityczny. Przegląd ujęć teoretycznych*, „Politeja” 2011, nr 17, s. 109–127.

ograniczoną do sfery polityki, przy pozostawieniu inicjatywie i swobodzie obywateli, w różnym zakresie, pozapolitycznej aktywności (gospodarczej, społecznej, kulturalnej)⁹¹. Za najważniejszy element rządów autorytarnych wskazuje się antyparlamentaryzm, polegający na oddaniu głównej władzy w państwie innemu organowi niż parlament⁹² (zwłaszcza jednostce charyzmatycznej), a także brak alternacji władzy⁹³.

Totalitaryzm natomiast zazwyczaj charakteryzuje się dążeniem do zupełnego rozbicia tradycyjnych struktur społecznych, a następnie przeformowania tak zmienionej tkanki w nowe społeczeństwo, w pełni poddane kontroli państwa (władzy)⁹⁴. W zakresie pluralizmu politycznego totalitaryzm dąży do zupełnego zniszczenia istniejących lub urojonych frakcji⁹⁵. Podobnie przeciwstawia się tradycyjnym instytucjom społecznym niepodlegającym dotychczas kontroli władzy (antyreligijność, etatyzm). Nie istnieje pozapaństwowa (pozapolityczna) sfera życia człowieka⁹⁶. Prymat przyznaje się ideologii nad pragmatyką. Wskazuje się także na rewolucyjny charakter totalitaryzmu, w przeciwieństwie do wiązania autorytaryzmu częściej z koncepcjami konserwatywnymi⁹⁷.

Na tym tle przedstawione w artykule rozwiązania ustrojowe narodowej Hiszpanii wprowadzane w okresie wojny domowej 1936–1939, w zakresie tak zwanego ograniczonego pluralizmu politycznego, w ocenie autora bliższe są modelowi autorytarnemu niż totalitarnemu. Omówione działania miały za zadanie stworzyć system o ograniczonym, ale istniejącym pluralizmie politycznym, odwołując się raczej do tradycyjnych modeli organicznych (choć wprowadzanych odgórnie i z udziałem przemocy politycznej), opierając się na wspólnej mentalności środowiska obozu narodowego, aniżeli dążyć do rewolucyjnego, pełnego podporządkowania obywateli władzy państwa lub monopartii. Za takim poglądem przemawia

⁹¹ Por. J. Bartyzel, *Autorytaryzm*, [hasło w:] J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski, *Encyklopedia polityczna*, t. 1, s. 25–28.

⁹² Tak między innymi E. Nolte, por. *ibidem*.

⁹³ Tak między innymi J.J. Linz, cyt. za: A. Plichta, *Problematyka autorytaryzmu i totalitaryzmu poruszana w latach 2009–2014 na lamach pisma Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego „Politeja” — wybrane zagadnienia*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 37, 2015, nr 1, s. 108.

⁹⁴ A. Wielomski, *Totalitaryzm*, [hasło w:] J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski *Encyklopedia polityczna*, t. 1, s. 410–413.

⁹⁵ Na przykład komunistyczna walka z frakcyjnością, nazistowska noc długich noży, por. *ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*; a także obszernie R. Conquest, *Reflections on a Ravaged Century*, New York 1999, s. 74–84 n., <https://ia803102.us.archive.org/12/items/ReflectionsOnARavagedCentury/Reflections%20on%20a%20ravaged%20century.pdf> (dostęp: 16.04.2023).

⁹⁷ J. Bartyzel, *Autorytaryzm*, t. 1, s. 28; tu na gruncie hiszpańskim zwłaszcza należy zwrócić uwagę na postać Juana Donoso Cortésa, postulującego „dyktaturę szabli” jako narzędzie zachowania konserwatywnego porządku, por. J. Donoso Cortés, *O Dyktaturze*, przekł. za: <https://publica.pl/teksty/o-dyktaturze-1849-61647.html> (dostęp: 20.09.2020); na ten temat obszernie A. Wielomski, *Hiszpania Franco*, s. 94–104. O tej różnicy także A. Wielomski, *Totalitaryzm*, s. 410–413.

autolimitacja władzy Caudilla (szczególnie podczas kryzysów wewnętrznych, gdy uderzenia władz w dążące do uzyskania przewagi stronnictwa nie kończyły się ich marginalizacją), oparcie ustroju na grupie zróżnicowanych rodzin politycznych, pozostawienie sfery swobody koncesjonowanym organizacjom społecznym i politycznym, a w końcu niedążenie do eliminacji frakcji występujących w ramach FET oraz organów politycznych państwa, przeciwnie — przyznanie im ograniczonej autonomii i wpływu, choć zawsze pod decydującą władzą dyktatora⁹⁸.

Bibliografia

Akty normatywne

- Decreto núm. 1 Rady Obrony Narodowej z dnia 25 lipca 1936, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1936/001/J00001-00001.pdf>.
- Decreto núm. 138 Rady Obrony Narodowej z dnia 29 sierpnia 1936, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1936/032/J00125-00126.pdf>.
- Ustawa z dnia 1 października 1936 r., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1936/001/A00001-00002.pdf>.
- Decreto núm. 255 z dnia 19 kwietnia 1937, Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1937/182/A01033-01034.pdf>.
- Ustawa z dnia 30 stycznia 1938 r., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1938/467/A05514-05515.pdf>.

⁹⁸ Autor zaznacza, że przedstawione rozważania dotyczą jedynie kształtowania tak zwanego ograniczonego pluralizmu politycznego w okresie wojny domowej w Hiszpanii, nie odnoszą się zaś do ustroju frankistowskiego jako całości ani do jego form przybranych w różnych okresach, już po wojnie domowej. Na temat klasyfikacji systemu w różnych jego stadiach toczą się bowiem istotne dyskusje, w ramach których, wśród autorów hiszpańskich, proponuje się spojrzenia takie jak autorytaryzm podlegający wpływom faszyzmu lub mimetyzujący rozwiązania totalitarne (między innymi J.J. Linz, S.G. Payne), dyktatura faszystowska lub faszystowska (zwłaszcza we wczesnym okresie, por. I. Saz Campos, *Fascismo y Franquismo*, s. 90, podobnie wśród zagranicznych badaczy A. Beevor, P. Preston), bonapartyzm (B. Otra y Martín de los Santos, A. de Miguel Rodríguez), państwo korporacyjne (M. Trinidad Sanchez) lub narodowo-katolickie (na ten aspekt nacisk kładzie G. Sánchez Recio). Por. E. Moradiellos García, *La España de Franco, 1939–1975*, s. 209; M.A. Esteban Navarro, *La categorización política del Franquismo un análisis de las principales aportaciones historiográficas*; F. Sevillano Calero, *Dictadura, socialización y conciencia política*. Odmienny od przedstawionego przez autora poglądu w zakresie ograniczonego pluralizmu politycznego wyrażają tacy badacze jak X. Tusell, *Franco's dictatorship*, Madrid 1988, s. 150–160, twierdząc, że rzekomy pluralizm był jedynie fasadą, za którą pełnił władzę posiadał gen. Franco, albo też służyć miał jedynie legitymizacji władzy, wskazuje się także na zbyt daleko idące podobieństwo ruchów współtworzących reżim, aby móc uznać je za odrębne — „pluralistyczne” (J. Mariné Alier, A. Soto Carmona i P.A. Martines Lillo). W ocenie autora tezy te nie są w pełni trafne ze względu na przedstawioną w artykule stopniową autolimitację władzy Caudilla jeszcze w czasie wojny, sprzyjającej wewnętrznym czystkom, a także zasadnicze różnice ideowe w fundamentalnych kwestiach doktrynalnych między rodzinami politycznymi: karlistami, falangą, sferami wojskowymi, monarchistami alfonsjańskimi itp.

- Ustawa z dnia 22 kwietnia 1938 r., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1938/550/A06938-06940.pdf>.
- Ustawa o szkolnictwie średnim z 20 września 1938 r., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1938/085/A01385-01395.pdf>.
- Ustawa o odpowiedzialności politycznej z dnia 9 lutego 1939 r., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1939/044/A00824-00847.pdf>.
- Statuty F.E.T. y de las J.O.N.S. w wersji z 31 lipca 1939, <https://ceclmdigital2.uclm.es/high.raw?id=0002199933&name=00000001.original.pdf&attachment=0002199933.pdf>.
- Decreto de 28 de diciembre de 1939 sobre funciones de la Sección Femenina de Falange Española Tradicionalista y de las J. O. N. S., Boletín Oficial del Estado, <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1939/363/A07347-07348.pdf>.

Monografie, publikacje i nagrania

- Archivo Gomá: documentos de la Guerra Civil*, red. J. Andrés Gallego, A.M. Pazos, t. 9, Madrid 2006.
- Bartyzel J., *Nic bez Boga, nic wbrew Tradycji. Kosmowizja polityczna tradycjonalizmu karlistowskiego w Hiszpanii*, Łódź 2015.
- Bartyzel J., *Teoria dyktatury Carla Schmitta*, <http://www.legitymizm.org/teoria-dyktatury-carla-schmitta>.
- Bartyzel J., *Tradycjonalizm (hiszpański) wobec faszyzmu, hitleryzmu i totalitaryzmu*, „Pro Fide Rege et Lege” 2013, nr 1 (71), s. 13–32.
- Bartyzel J., „Umierać, ale powoli!”. *O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Kraków 2006.
- Bartyzel J., Szlachta B., Wielomski A., *Encyklopedia polityczna*, t. 1, Radom 2007.
- Bellón I. et al., *Dictamen de la Comisión sobre ilegitimidad de poderes actuantes en 18 de Julio de 1936*, Barcelona 1936.
- Burgo J. del, *Ideario Común Tradicionalista Carlista*, Sevilla 1979.
- Carroll W.H., *Ostatnia krucjata. Hiszpania 1936*, Wrocław 2007.
- Chetwood J., *The regulation of identity through names and naming in Twentieth Century Spain*, <https://thelanguageofauthoritarianregimes.wordpress.com/2016/07/06/the-regulation-of-identity-through-names-and-naming-in-twentieth-century-spain/>.
- Conquest R., *Reflections on a Ravaged Century*, New York 1999, <https://ia803102.us.archive.org/12/items/ReflectionsOnARavagedCentury/Reflections%20on%20a%20ravaged%20century.pdf>.
- Covernton V., *Las Organizaciones Juveniles de la Falange Española Tradicionalista*, „XI Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia. Departamento de Historia”, Tucumán 2007, <http://cdsa.academica.org/000-108/849.pdf>.
- Esteban Navarro M.A., *La categorización política del Franquismo un análisis de las principales aportaciones historiográficas*, „Brocar: Cuadernos de investigación histórica” 1987, nr 13, s. 11–26.
- Fernández Riquelme S., *La Democracia Orgánica en España [1943–1967]: los teóricos y las ideas*, „ARBIL, Anotaciones de Pensamiento y Crítica” 2008, nr 120, <http://www.arbil.org/120demo.htm>.
- Fyderek Ł., *Autorytarny system polityczny. Przegląd ujęć teoretycznych*, „Politeja” 2011, nr 17, s. 118–128.
- Gambra Ciudad R., *La monarquía social y representativa en el pensamiento tradicional*, Madrid 1953.
- García Contreras R., *Eduardo Aunós, su vida y misterios*, Madrid 2018.

- García de Santos E., *José Mata: una entrevista póstuma*, „Revista El Rastro de la Historia” nr 14, https://www.rumbos.net/rastroria/rastroria14/rastro14_mata.htm.
- Giubilei F., *The History of European Conservative Thought*, Washington 2019.
- Hermet G., *La España de Franco: formas cambiantes de una situación autoritaria*, [w:] *Ideología y sociedad en la España contemporánea. Por un análisis del franquismo*, red. M. Tuñón de Lara et al., Madrid 1977, s. 103–130.
- Hiszpania Franco. System polityczny, nurty ideowe i konteksty frankizmu*, red. J. Bartyzel et al., Warszawa 2020.
- Jarska N., „*Idealne kobiety*”. *Sekcja Kobięca Falangi 1934–1950*, Lublin 2011.
- Jefatura del Movimiento (F.E. de las J.O.N.S.), *El programa de Falange Española de las J.O.N.S.*, ABC nr 9834, 30 listopada 1934, s. 32–34, <https://www.abc.es/archivo/periodicos/abc-madrid-19341130.html>.
- Ledesma Ramos R. et al., *Nuestro manifiesto político*, „La Conquista del Estado” 1931, nr 1, <http://www.filosofia.org/hem/193/lce/lce011b.htm>.
- Linz J.J., *An Authoritarian Regime: Spain*, [w:] *Cleavages, Ideologies and Party Systems: Contributions to Comparative Political Sociology*, red. E. Allardt, Y. Littunen, Helsinki 1964, s. 291–341.
- Maria Thomàs J., *Luchas internas en la zona franquista durante la guerra civil*, „Contenciosa” 2017, nr 7 (5), s. 1–12, <https://bibliotecavirtual.unl.edu.ar/publicaciones/index.php/Contenciosa/article/view/8575>.
- Moa Rodríguez P., *Mity wojny domowej: Hiszpania 1936–1939*, Warszawa 2007.
- Moa Rodríguez P., *Los orígenes de la guerra civil española*, Madrid 1999.
- Mołdawa T., *Podstawowe instytucje ustroju politycznego Hiszpanii*, Warszawa 1978.
- Moradiellos García E., *La España de Franco, 1939–1975: política y sociedad*, Madrid 2000.
- Mularska-Andziak L., *Dyktatura generała Primo de Rivery a hiszpańskie tradycje imperialne 1923–1930*, Warszawa 1999.
- Muñoz Bolaños R., *La gran coalición contra el Frente Popular*, [w:] *La Historia, lost in translation? Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, red. D. González et al., Albacete 2017, s. 1649–1660.
- Opióła W., *Hiszpańska wojna domowa w polskich dyskursach politycznych. Analiza publicystyki 1936–2015*, Opole 2016.
- Orella Martínez J.L., *La formación del Estado nacional durante la Guerra Civil española*, Madrid 2001.
- Payne S.G., *Fascism in Spain 1923–1977*, Madison 1999.
- Payne S.G., *The Franco Regime, 1936–1975*, Madison 1987.
- Payne S.G., *Pierwsza hiszpańska demokracja, Druga Republika (1931–1936)*, Warszawa 2009.
- Pino Abad M.P., *Los inicios de la Administración central franquista*, [w:] *La Historia, lost in translation? Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, red. D. González et al., Albacete 2017, s. 377–425.
- Plichta A., *Problematyka autorytaryzmu i totalitaryzmu poruszana w latach 2009–2014 na łamach pisma Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego „Politeja” — wybrane zagadnienia*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 37, 2015, nr 1, s. 107–121.
- Pradera Larumbe V., *El Estado Nuevo*, Burgos 1937.
- Primo de Rivera J.A., przemówienie z 4 stycznia 1935, <http://www.rtve.es/alacarta/videos/archivo-historico/jose-antonio-primo-rivera-discurso/2923556/>.
- Primo de Rivera J.A. et al., *Falange Española, Puntos iniciales*, F.E. nr 1, Madrid 7 grudnia 1933.
- Saz Campos I., *Fascismo y franquismo*, Valencia 2009.
- Sevillano Calero F., *Dictadura, socialización y conciencia política. Persuasión ideológica y opinión en España bajo el franquismo (1939–1962)*, Alicante 1996.

- Skibiński P., *Między oltarzem a tronem. Państwo i Kościół w Hiszpanii w latach 1931–1953*, Warszawa 2013.
- Skibiński P., *Państwo generała Franco: ustrój Hiszpanii w latach 1936–1967*, Kraków 2002.
- Soto Carmona A., Martínez Lillo P., *La naturaleza del franquismo*, „El País” 8.06.2011, https://el-pais.com/politica/2011/06/07/actualidad/1307469580_641908.html.
- Tejada y Spínola F.E. de, *La Figura del Caudillo. Contribución al derecho público nacional-sindicalista*, Sevilla 1939.
- Tusell X., *Franco's dictatorship*, Madrid 1988.
- Wielomski A., *Doktryna polityczna Hiszpanii Franco*, [w:] *Franco i Salazar, europejscy dyktatorzy*, red. M. Stęcki, B. Szklarski, Warszawa 2012, s. 85–104.
- Wielomski A., *Hiszpania Franco. Źródła i istota doktryny politycznej*, Białą Podlaska 2006.

